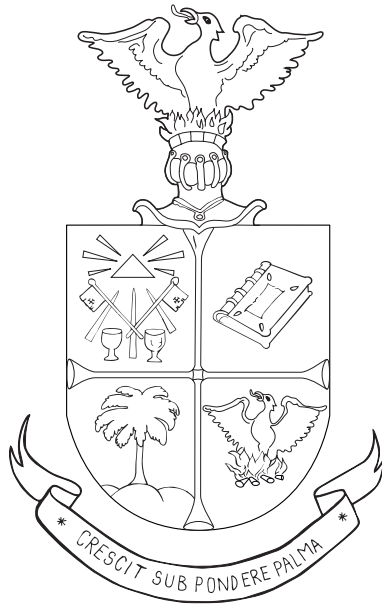

Glossa Iuridica

VI. évfolyam, 3-4. szám

Glossa Iuridica

VI. évfolyam, 3-4. szám

Budapest, 2020

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A „SZOLGÁLÓ EGYHÁZ” TÖRVÉNYKÖNYVE

Az államszocializmus hatása a református egyházalkotmányra és a református egyházi törvényekre

KÖBEL SZILVIA

habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

Bevezetés

Amikor azt szeretnénk feltárni, hogy az államszocializmus miként hatott a református egyházalkotmányra és az egyházi törvényekre, akkor nem vonatkoztathatunk el két tágabb kontextustól. Az egyik az, hogy minden történelmi korszak, és minden állami, társadalmi, politikai berendezkedés hatással van az egyház belső szabályaira. Kisebbségben, mélységben, más-más előjelű állami (hatalmi) elvárások, törekvések mentén ugyan, de érvényesül a hatás. Akkor is, ha korlátozni, tiltani akarják az egyház működését, és akkor is, ha a szándék az egyház támogatása, tevékenységének az elősegítése, az autonómia veszélyben van. Az előbbire a példa a kommunista rendszerek ellenséges, beavatkozó-korlátozó egyházpolitikája,¹ a másikra a XVIII-XIX. században a protestáns államegyházi, illetve bevett egyházi státus, aminek következtében a „szabad egyház szabad államban” elv mentén egyházszakadások következtek be.² A másik kontextus az, hogy ez a befolyás minden egyház, felekezet, vallás (nemcsak keresztény) esetében érvényesül. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy ez alól nincsen kivétel, habár kisebb-nagyobb különbségek természetesen vannak. Ebben szerepet játszanak az egyes egyházak, vallások államhoz fűződő viszonyának teológiai alapjai, valamint az egyes történelmi helyzetekben kialakított egyház(vezető)i hozzáállás is. Szintén megfigyelhető, hogy az egyes egyházakon belül is különböző rétegződések alakulnak ki az államhoz való viszony értelmezése nyomán (konformista – nonkonformista csoportok), amely teológiai vitákat is generál, sőt, adott esetben szakadások is bekövetkeznek.³

1 Lásd ehhez KÖBEL Szilvia: A lelkiismereti és vallásszabadság jogi szabályozása néhány volt szocialista országban 1945-1989 között. *Levéltári Szemle*, 2005/2, 53-61.

2 GYENGE János: *A református szabad egyházak története*. Nagyvárad, 1924. június 10. <http://konyvtar.proteo.hu/sites/konyvtar.proteo.hu/files/documents/1924/1481707052.pdf> (2017. 11. 26.)

3 Lásd ehhez KOVÁTS J. István: *A református egyházalkotmány alapvető kérdései – a reform kérdések*. Budapest, 1948. 435.

A jogtudomány fogalomvilágában ezeket a folyamatokat az állami egyházjog és a felekezeti egyházjog egymáshoz való viszonyában ragadhatjuk meg. Az állam által alkotott, egyházakat érintő joganyag, valamint a felekezetek belső szabályai más-más metszetet mutatnak az egyes történelmi korokban és a különböző közjogi modellekben. (Államegyháziság, elválasztott működés, együttműködés.)⁴ A pártállami évtizedek esetében egyházjogi szövegekörnyezetben ezt a közös halmazt nehéz szemléltetni, mert az államszocializmus kontextusában nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett egyházjogról. *Csizmadia Andor* jogászprofesszor, aki az Állami Egyházügyi Hivatalt évtizedeken keresztül ellátta jogi tanácsokkal, 1966-ban a Horthy-korszak egyházpolitikájáról szóló monográfiájának az előszavában a következőket írta: „[a]z elválasztás következményeként az egyházak belső életének, önkormányzatának, s az ezeket szabályozó normáknak alapos vizsgálatát *éveken keresztül kiiktattuk jogi vizsgálódásaink köréből, s úgyszólván a történettudományoknak engedték át* az állam és az egyházak viszonyának feltárását.”⁵ Ez valóban így volt. Az államszocializmus évtizedeiben (1949-1989)⁶ a jogtudomány perifériáján helyezkedett el – a többi alapjoggal együtt – a lelkiismereti és vallásszabadságnak, valamint az állam és az egyházak kapcsolatának a kutatása. Ennélfogva a jogásképzésben nem szerepelt kifejezetten egyházjogi stúdium, a teológusképzésben is csak szórványosan fordult elő.⁷ Teljes

4 Lásd ehhez a következő, rendszerváltozás utáni egyházjogi munkákat: BOLERATZKY Lóránd: *A magyar evangélikus egyházjog alapjai és jogforrásai*. Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör, 1991; Ádám Antal: *Bölcsélet, vallás, állami egyházjog*. Budapest, Dialóg Campus, 2007; SZATHMÁRY Béla: *Magyar egyházjog*. Budapest, Századvég Kiadó, 2004; SCHANDA Balázs: *Magyar állami egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2000; SCHANDA Balázs: *Állami egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2012; RÁCZ Lajos (szerk.): *Felekezeti egyházjog*. Budapest, HVG Orac, 2004; ANTALÓCZY Péter (szerk.): *Az állami egyházjog alapjai*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2012; KÖBEL Szilvia (szerk.): *Az állami és a felekezeti egyházjog alapjai*. Budapest, Patricinium Kiadó, 2016; 2019.

5 CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

6 Megjegyezzük, hogy a pártállami évtizedeken belül fontosak a korszakhatárok, ugyanis a hetvenes-nyolcvanas évektől ebben a tekintetben is fokozatos enyhülés volt tapasztalható, ám lényeges változás csak a rendszerváltozás nyomán következett be.

7 A témakör egyrészt a jogtörténeti tantárgyakban, másrészt a hatályos államjogi (a hetvenes évektől az alkotmányjog elnevezés is használatos lett) tananyagban az állampolgári jogok között – szocialista jogértelmezési kontextusban – jelent meg, valamint az államigazgatási jog különös részében szerepelt az egyházügyi igazgatás cím, amit az egyházak felügyeletére és irányítására létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal, mint országos hatáskörű szerv létezése indokolt. Ez utóbbi azonban teljesen hangsúly-

körű, jogdogmatikai mélységű egyházi tudományos munka – leszámítva Csizmadia Andor említett művét – nem született ezekben az évtizedekben sem állami, sem felekezeti oldalon.⁸ A rendszerváltozást megelőzően az utolsó protestáns egyházi monográfia Kováts J. István nevéhez fűződik. Kováts *A református egyházalkotmány alapvető kérdései – a reform kérdések* című, majdnem ötszáz oldalas kötetének a kéziratát 1947. augusztus 28-án – tehát még az 1947. évi XXXIII. tc. megszületése előtt – zárta le, majd 1948-ban – az Egyezmény megkötése évében – adták ki a könyvet.⁹ Dr. Farkas László 1956-ban megjelent *Egyházi stúdium* című rövid munkáját fontos még megemlíteni. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia könyvtárában található rövid jegyzet teológus hallgatóknak készült.¹⁰ Szabó Géza *Egyházjogtan* című jegyzete 1977-ben jelent meg, amelyből a budapesti teológushallgatók a Gyakorlati Teológiai Tanszék keretében tanultak.¹¹ Átfogó állami egyházügyi törvény szintén nem született ezekben az évtizedekben annak ellenére, hogy az 1948-ban megkötött egyezmények említették a majdan meghozandó „országos vallásügyi törvényt”.¹²

Ha már szóba került Farkas László és Kováts J. István neve, itt megjegyezhetjük, hogy mindketten „ellenségnek” számítottak a pártállami rendszerben. Az állambiztonsági iratok szerint Farkas Lászlót 1956 után „állami kívánságra”,

talán fejezet volt a tananyagban. Lásd SCHMIDT Péter (szerk.): *Magyar Alkotmányjog*. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1976.

- 8 Itt megjegyezzük, hogy a pártállami egyházpolitika megalapozására született tanulmányok, amelyek az állam és az egyházak viszonyát elemezték, egyfelől a tudományos szocializmus alapján álltak, másfelől pedig az állambiztonsági szervek munkáját hivatottak alátámasztani. Lásd pl. Kónya István (szerk.): *A marxizmus valláselmélete és a hallgatók marxista világnézeti nevelése*. Budapest, 1985.; Lukács József: *Egyházak és vallásosság a szocialista Magyarországon*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1959, 1979.; *Valláskritikai szöveggyűjtemény*. Az MSZMP marxizmus-leninizmus esti egyetemek szakosító tagozatának tananyaga. Budapest, Kossuth Kiadó, 1970-1971; Berényi István: *A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen*. Budapest, BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1963. Állambiztonsági Tanulmány. ÁBTL 4.1. A-3794. (Régi jelzet: TH 160/2.)
- 9 KOVÁTS J. i. m.
- 10 A Sárospataki Református Teológiai Akadémia könyvtárában AN.11.090 jelzettel ellátott anyag. A forrást Dr. Szathmáry Béla egyetemi tanárnak köszönöm.
- 11 SZABÓ Géza: *Egyházjogtan*. Kiadja a Budapesti Református Theológiai Akadémia Kurzus-tára az 1976-77-es tanévben. Budapest, 1977. A Ráday Könyvtárban a III. rész elérhető.
- 12 Lásd Magyar Közlöny 1948/227., 271. és 276. számai.

minden indokolás nélkül mentették fel a Konventi Iroda vezetése alól.¹³ A valóságban ez „lemondatás” formájában történt meg.¹⁴ Kováts J. Istvánt a hatvanas évek elején keletkezett ügynöki jelentések alapján az állambiztonsági szervek a „népi demokratikus rendszer ellenségének” bélyegezték, nevét a Megújulási Mozgalommal¹⁵ kapcsolták össze, és folyamatos megfigyelés alatt tartották egészen 1965-ben bekövetkezett haláláig.¹⁶ Még a temetéséről is

13 ÁBTL -3.1.2 – M-14620. számú dosszié, 56. oldal.

14 Lásd a Dr. Farkas László „lemondásának” dokumentumait: DR. HORVÁTH Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957-1958-as esztendőék történetének kutatásához*. Budapest, Kálvin János Kiadó, 2008, 220-229.

15 Kováts J. István könyvének végén azt fogalmazta meg 1947-ben, hogy a magyar református egyház nagy kérdése az „államsegélyes egyházpolitika rendszeréről a szabad egyház rendszerére” való áttérés, a „népegyház rendszeréről az önkéntes csatlakozáson alapuló, hitvalló egyház rendszerére térés”, valamint az önkéntes adózás rendszerére való áttérés. Ez a rendszer azonban csak úgy tud fennmaradni, ha „erőteljes lelki frontot épít ki és lelkiségét külsőképpen is kifejezésre juttatja alkotmányában azzal, hogy valóban presbiteri rendszerűvé teszi azt”. Kováts J. i. m. 452-453.

16 ÁBTL -3.1.2 – M-25802. számú dosszié. „Tóth Péter” fedőnevű ügynök, református lelkész, Kováts J. István egykori tanítványa, 1961. június 20-án Kováts J. István nyugalmazott államtitkáról és teológiai professzorról adott jelentését a tartótiszt a következőképpen értékelte: „[a]z ügynök Kováts J. Istvánról adott jelentése értékes. Abból megállapítható, hogy Kováts István a népi demokratikus rendszer ellensége, aki abban reménykedik, hogy a rendszer nemsokára meg fog változni. ... Új feladat: Állapítsa meg, hogy Kováts Istvánt milyen politikai kérdések foglalkoztatják, hogyan képzei el a rendszerváltozást, milyen külső és belső erők segítségével számít és ő maga jelentős lehet-e e tekintetben. ... Feladatát meghatározva utasítottam az ügynököt, hogy Kováts Istvánt július 4-én keresse fel a lakásán. ... Látogatása során a szokásos – egészségi állapot és családtagok utáni – érdeklődés során kezdjen el panaszkodni, hogy sok a probléma az egyházmegyében és vessen fel ilyen problémákat, melyből jelenleg van bőven. Mondja el, hogy a tsz. szervezés okozza a legnagyobb problémát, mert, ha a lelkészek őszintén megmondják a parasztoknak azt, ami a szívüket nyomja a tsz. szervezéssel kapcsolatban, akkor a hatósággal gyűlik meg a bajuk. Ha meg az ellenkezőjét mondják, az nem becsületes, de meg a parasztok is eltávolodnak az egyháztól. Panaszkodják arról is, hogy kevés a nyugdíjazáshoz az egyház pénze és ha nem lesz rövidesen valami változás – ami által az állam az anyagi támogatását felemelné – akkor nem lesz miből fizetni a nyugdíjas lelkészeket. Ha Kovács úgy reagál előtte is, hogy rövidesen változás lesz, akkor kapaszkodjon bele a kérdésbe és kérdezze meg, hogy Kovács prof. miből gondolja ezt. Mondja el, hogy neki az a véleménye, hogy a hazai erők – aiktől a változást várni lehetne – az 1956-os 'forradalom' után úgy meg lettek félemlítve, hogy azok nem mernek tenni semmit. Mondja el, hogy ő nem hiszi azt, hogy Magyarországon van olyan erő, mely egy forradalmat tudna kirobbantani, mert azt a nyugati hatalmak nem támogatják, hisz 1956-ban sem adtak hathatós segítséget, mert azok is félnek.

jelentett „Tóth Péter” fedőnevű ügynök, aki nem melleleg a református egyház esperese volt.¹⁷

A hazai jogtudomány részéről tehát aligha kaphatott kritikai reflexiót a pártállami hatalom és az egyházak kodifikált jogviszonya. Az 1949-ben alkotmányosan deklarált, majd sztálini mintára kiépült ellenséges elválasztási modell az 1958-as párthatározatok következtében finomított értelmezést nyert. E párthatározatok leszögezték, hogy szükséges és lehetséges az állam és az egyházak közötti együttműködés, így a modell az elválasztás-együttműködés irányába tolódott el, természetesen megőrizve az állam részéről fennálló ellenséges alapállást.¹⁸ Ez hozta magával a két joganyag egymáshoz történő szükségszerű közeledését/közelítését is. Ahelyett azonban, hogy a valódi elválasztásra törekedtek volna, a pártállam minden eszközzel az igazgatási és jogi beavatkozások megerősítésén dolgozott, az egyháztól pedig azt várták el, hogy belső jogviszonyaiban is idomuljon a hatalmi elvárásokhoz.

Az alábbiakban a református egyház rendszerváltozás előtti felekezeti jogviszonyainak három olyan területét szeretném kiemelni, ahol egyértelműen megragadható a pártállam lenyomata: az egyházi törvényalkotás, személyi kérdések és szervezeti kérdések.

1. Ius reformandi – egyházi törvényalkotás

Mindenekelőtt azt tartjuk fontosnak megvizsgálni, hogy a református egyház mennyiben volt autonóm – mind tartalmi, mind formai vonatkozásban – saját törvényei, szabályrendeletei megalkotásában, módosításában, és azok

Vessen fel napi politikai kérdéseket, mint pl. Kennedy és Hruscsov találkozó, Hruscsov beszéde stb., és kérdezze meg mi arról a véleménye. Magatartásában legyen nagyon tisztelettudó és szerény, mint régen, amikor Kováts még professzora volt. Tegyen úgy, mint aki igen nagyra értékeli az idős professzort és politikai meglátásait, és mint aki el is hiszi azt, amit mond, de miheztartás végett a részleteket is látni akarja.”

17 Az ügynök fontosnak tartotta tájékoztatni a politikai rendőrséget arról, hogy a temetésen jelen volt „Dr. Ravasz László volt püspök, Dr. Pap László volt teológiai dékán, Morvay István budapesti intézeti lelkész, Dobos Károly volt fasori lelkész, akik meglehetősen intim beszélgetést folytattak. Ők voltak a Megújulási Mozgalom vezérei, akik egymás személyes élete, munkája iránt érdeklődtek.” A jelentés értékelését végző rendőr-százas ezt úgy kommentálta, hogy „a temetésen résztvevők megjelenése arra mutat, hogy a Megújulási Mozgalom volt hívei a kapcsolatukat tartják egymással, s sajnálkozóan beszélnek egymás sorsáról.” Lásd ÁBTL -3.1.2 – M-25802/1. számú dosszié.

18 Lásd ehhez KÖBEL Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.

végrehajtásában. Ebben a tanulmányban a zsinati jogalkotás, és ezen belül is a VII. Budapesti Zsinat által 1967-ben elfogadott és 1968-ban életbe lépett, hat törvénycikkből álló Református Egyházi Törvénykönyv (a továbbiakban: Törvénykönyv) dokumentumaira fókuszálunk.¹⁹ Sajnálatos, hogy az ehhez kapcsolódó zsinati jegyzőkönyvek nem elérhetőek, nincs információ a hollétükről, így azok vizsgálatát mellőzni vagyunk kénytelenek.²⁰ Az egyház hivatalos lapja, a Református Egyház viszont leköszölt több törvénytervezetet, azokhoz való hozzászólást, a zsinati ülésen történő felszólalásokat, valamint részleteket a vitából. Így ez az anyag forrásként rendelkezésünkre áll.²¹

A református egyház belső szabályaiban a hatvanas években történt nagyobb változás dátuma több évforduló vonatkozásában is jelentős. Egyfelől, a Törvénykönyv bevezetőjében azt olvassuk, hogy 1967-ben, az első alkotmányozó Debreceni Zsinat 400 éves évfordulója alkalmából fogadta el a VII. Budapesti Zsinat az említett Református Egyházi Törvénykönyvet (a továbbiakban: Törvénykönyv). [1.kép] Továbbá ebben az évben volt a reformáció 450-ik évfordulója is. Másfelől pedig 1968-ban volt húszéves évfordulója a magyar állam és a Református Egyház közötti Egyezmény megkötésének, és ebben az évben jártak volna le az eredeti megállapodás szerint az egyháznak juttatott államsegélyek.

1967 nyarán a debreceni alkotmányozó zsinat 400. évfordulója alkalmából Örökségünk és feladatunk: a Reformáció című tanításban a Magyarországi Református Egyház Zsinata (a továbbiakban: Zsinat) felidézte a második világháború utáni útkeresés dilemmáit, amely megelőzte az Egyezmény aláírását. Egyfelől arra emlékeztek, hogy az egyház „készségét” ajánlotta fel „az új magyar állami és társadalmi rendben a maga eszközeivel végezhető szolgálatra”, másfelől pedig – és ez a kevesebbet idézett fordulat – azt, hogy az egyház elutasította magától azt a „kísértést, hogy illegális politikai párttá legyen”, és elhatárolta magát „attól a ténylegesen meglévő veszélytől, hogy a nagy társadalmi változás elkerülhetetlen velejáróival kapcsolatos samaritánusi szolgálat leple alatt politikai kísérletek bújjanak meg az egyházban”.²² 1967 őszén került sor az 1964. április

19 Ekkor külön törvényben hatályon kívül helyezte addig hatályos, 1933 és 1951 között született református jogforrásokat. Lásd 1964. évi II. egyházi törvénycikk az elavult törvénycikkek hatálytalanításáról. Megjelent: Református Egyház. A Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja. 1967. június. XIX. évfolyam 8. szám. 169-170.; Átfogó újabb református jogalkotás a rendszerváltást követően történt meg.

20 Dr. Horváth Erzsébet, a Zsinati Levéltár vezetőjének tájékoztatása szerint.

21 Lásd a Református Egyház. A Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja 1967. és 1968. évi számait.

22 Református Egyház. A Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja. 1967. június. XIX. évfolyam 6. szám. 134.; Lásd ehhez a holland református államegyházból Abraham

1-jén megnyílt Zsinat harmadik ülészakára. Ekkor a Zsinat a Reformáció jegyében tanácskozott, és egyúttal a főfeladata volt a jus reformandi gyakorlása, az 1959-ben megkezdett egyházi törvényalkotás befejezése. Dr. Bartha Tibor püspök elnöki megnyitójában a hat törvénytervezetet összefoglalóan akként jellemezte, hogy az egyház története során addig „egyetlen törvényalkotásban sem vette oly mértékig figyelembe a szolgáló Krisztus szolgáló egyházának szempontjait”, mint az a tervezet. Az elnök szerint a tervezet az egyházat egyértelműen „előreviszi az uralkodó népegyház státusából a szolgáló egyház státusa felé”.²³

A Zsinat ekkor a következő egyházi törvényeket alkotta meg:

- 1967. évi I. törvénycikk a Magyarországi Református Egyházzól és szolgálatáról;
- 1967. évi II. törvénycikk az egyház alkotmányáról és kormányzatáról;
- 1967. évi III. törvénycikk az egyházi szolgákról és alkalmazásukról;
- 1967. évi IV. törvénycikk az egyház háztartásáról;
- 1967. évi V. törvénycikk a Református Lelkészi Nyugdíjintézetéről;
- 1967. évi VI. törvénycikk az egyházi törvénykezésről.

A Magyarországi Református Egyházzól és szolgálatáról szóló *I. egyházi törvénycikk* kimondja, hogy az egyház szolgálatát „a zsinat-presbiteri elv szerint hozott egyházi törvények és szabályrendeletek” szabályozzák.²⁴ Bartha Tibor püspök a vitában kifejtette a törvényhez kapcsolódóan a „szolgálat-koncepció” teológiai alapjait.²⁵ [2. kép]

A *II. egyházi törvénycikk*, amely az egyház alkotmányáról és kormányzatáról szól, kinyilvánítja, hogy „[A]z egyházat egyetemesen érintő ügyeket a Zsinat intézi”.²⁶ Ebben a törvényben megvizsgálhatjuk az állami és az egyházi joganyag

Kuyper vezetésével 1886-ban kivált szabad református egyházi mozgalom történetét, mely mozgalom a „történelmi kálvinizmust” képviselte. (GYENGE, i. m. 11-16.) Kuyper 1900-1905 között Hollandia miniszterelnöke volt, pártot is alapított a „kálvinizmus szellemének politikai érvényesítésére”. Magyarországon Dr. Sebestyén Jenő teológiai tanár a „történelmi kálvinizmust” támogatta, lektorálta Kuyper magyarra lefordított művét. Lásd DR. KUYPER Abraham: *A kálvinizmus lényege*. Fordította: CSÜRÖS József – CZEGLÉDI Sándor. A fordítást átnézte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta DR. SEBESTYÉN Jenő. Budapest, 1922. http://leporollak.hu/egyhtori/kalvin/izmus/KUY_PRIN.HTM (2017. 11. 30.)

23 *Református Egyház. A Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja.* 1967/11, 241-243.

24 1967. évi I. törvény 8. § b) pont.

25 *Református Egyház. A Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja.* 1967. november. XIX. évfolyam 11. szám. 244.

26 1967. évi II. törvény 2. § (2) bekezdés.

átfedéseit, azokat a szabályokat, amelyek a református egyház működésének a közjogi kereteit jelentették. A törvény visszautal az akkori Alkotmányra a következőképpen: „[a] Magyar Népköztársaság Alkotmánya kimondja az állam és az egyház szétválasztását”.²⁷ Még ugyanazon bekezdésben hozzáteszi azt a fordulatot, hogy „[é]rvényesül *azonban* az állam *szuverenitásából* származó és az Alkotmányon alapuló *felügyeleti jog* a törvényes jogszabályok megtartása felett.”²⁸ [3. kép]

Az utóbb idézett megfogalmazásban szereplő „*azonban*” kitétel nyomán jelzi azt az ellentmondást, ami az állam és az egyház alkotmányos elválasztása, valamint a tényleges helyzet között feszült. Az Alkotmánynak sem az elválasztásra vonatkozó, sem más szakasza nem tartalmazott az egyházak felügyeletére, vagy bármilyen más, egyházakkal kapcsolatos megszorításra történő utalást. A felekezetek egyenjogúsítását célzó 1947. évi XXXIII. törvénycikk nem tartotta fenn az állam főfelügyeleti jogát, ugyanis ez a törvény a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikknek azt a rendelkezését is hatályon kívül helyezte, amely a törvényesen elismert vallásfelekezeteket az „állam védelme és főfelügyelete” alá helyezte.²⁹

27 1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról.

28 1967. évi II. törvény 3. § (1) bekezdés.

29 A bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről 1947. évi XXXIII. törvénycikk 2. §. E törvény az 1895. évi XLIII. törvénycikknek a 7.-8. § és 18. §-át tartotta hatályban, melyek a következők voltak: „1895. évi XLIII. tc. a vallás szabad gyakorlásáról. II. FEJEZET A jövőben törvényesen elismerendő vallásfelekezetekről 7. § Azok az állampolgárok, akik törvényesen elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni: 1. tartoznak legalább egy egyházközség felállítását és fenntartását, továbbá a felekezetekhez tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatását biztosítani; 2. tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemutatni. Ennek a szabályzatnak különösen tartalmaznia kell a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletre, és egyéb vallási szertartásra, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorlandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseket. 8. § A jóváhagyás csak akkor tagadható meg: 1. ha a megalakulni kívánó vallásfelekezet állam- vagy nemzetellenes irányzattal keletkeznék; 2. ha a 7. § 1. pontjában foglalt föltétel nem teljesítetik; 3. ha a hitelvek tanok, isteni tisztelet és egyéb vallási szertartás, vagy a tervezett szervezet: a) a fennálló törvényekkel vagy közérkölcsiséggel ellentétben állna; b) a már létező és törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek valamelyikével azonosak, vagy attól csupán az isteni tisztelet és az egyházi kormányzat nyelvét illetőleg különböznek; 4. ha a megalakulni kívánó vallásfelekezet elnevezése: a) faji vagy nemzetiségi jelleggel bírna; b) a már bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezeteket sértené. 18. § A vallásfelekezet köteles jóváhagyott szervezeti szabályzataiban később tett minden változást a vallás- és közoktatásügyi miniszternek esetről-esetre jóváhagyás

A gyakorlatban azonban, a sztálini modell lényegéből fakadóan, érvényesült az államnak az egyházak feletti teljes kontrollja. Az Állami Egyházügyi Hivatalnak (a továbbiakban: ÁEH) 1951-ben történt felállításával az adminisztratív felügyelet – ellenőrzés és irányítás formájában – visszakerült a jogrendszerbe („védelem” nélkül).³⁰ Tehát a református törvénynek a felügyeleti jogra történő utalása nem közvetlenül az Alkotmányból, és nem is az állam szuverenitásából,³¹ hanem az Állami Egyházügyi Hivatal működéséből volt levezethető.³²

A II. egyházi törvény azt is kimondta, hogy az egyház és az állam viszonyát a megkötött Egyezmény³³ szabályozza.³⁴ Érdekes rendelkezést tartalmaz a következő bekezdés: „[h]a az egyházi testületek az Alkotmányban és az Egyezményben biztosított vallásgyakorlat szabadságát saját eszközeikkel nem tudják biztosítani, az állami hatóságokhoz fordulhatnak segítségért”.³⁵ Ennek azonban nem voltak meg a jogi garanciái, különösen a közigazgatási bíróság 1949-ben történt megszüntetését követően. [3.kép] E törvény következő szakasza arról szólt, hogy az egyháznak az állam az Egyezményben önkormányzatiságot biztosít, továbbá az egyház és önkormányzati jogú testületei *jogi személyek*.³⁶ Ebben a törvényben is megerősítették az alapvető egyházakormányzati elvet, a zsinatpresbiteri elvet.³⁷

végett bejelenteni. Ha ezen változás a 7. és 8. §-ban meghatározott föltételeknek meg nem felel, a 4. § rendelkezéseivel ellenkezik, vagy ha az egyházi határozatok, ima- vagy tankönyvek oly rendelkezést vagy tantartalmaznának, mely a vallásfelekezeti tagjainak állampolgári kötelességük teljesítését tiltaná, vagy törvényben tiltott cselekményt rendelne: a törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánítás a vallás- és közoktatásügyi miniszter által haladék nélkül visszavonandó.”

- 30 Lásd a következő jogszabályokat: 1951. évi I. törvény az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról, 110/1951. (V. 19.) MT számú rendelet az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról szóló 1951. évi I. törvény végrehajtásáról, az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról, továbbá 33/1959. (VI. 2.) kormányrendelet az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról szóló 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról.
- 31 A szocialista jogtudományban az állam és az egyházak kapcsolatát elsősorban az állam szuverenitása oldaláról közelítették meg, ám a jogi álláspont az volt, hogy az államnak az egyházak felett a háború előtt gyakorolt felügyeleti jogát a szocialista állam nem gyakorolja. Lásd ehhez Bihari Ottó: Államjog. Budapest, 1984.
- 32 Lásd ehhez Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj”. 60-94.
- 33 1948. október 7-én aláírt Egyezmény a Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyarországi Református Egyház között, melyet a Magyar Közlönyben 1948. október 9-én hirdettek ki.
- 34 1967. évi II. törvény 3. § (2) bekezdés.
- 35 1967. évi II. törvény 3. § (3) bekezdés.
- 36 1967. évi II. törvény 4. § (1) bekezdés.
- 37 1967. évi II. törvény 5. §.

A törvény 6. §-a tartalmazta azt a rendelkezést, amely leginkább kifejezi az államnak az egyház feletti felügyeleti jogát. A törvény kimondta, hogy az „egyházat illeti az egyházi törvényhozás joga”, és az egyházi törvényt újabb egyházi törvény magyarázhatja, módosíthatja vagy törölheti el. E szakasz azt is rögzíti, hogy az egyházi törvény nem állhat ellentétben az állam törvényeinek rendelkezéseivel. A – lényegében jogállami felfogásnak is megfelelő rendelkezés – azonban nem jelent felügyeleti jogot. Még ugyanezen szakasz következő kitétele viszont az ellenséges elválasztás – valójában el nem választás – aspektusát mutatja: „[a]z egyházi törvény az állam jóváhagyásával válik érvényessé”.³⁸ Tehát az egyházi jogalkotási folyamat csúcspontján az állam állt. Ez az állami jóváhagyási jog nem vonatkozott az alsóbbrendű jogforrásra, a szabályrendeletre, mert ezek az egyházi felettes hatóságok jóváhagyásával váltak kötelező érvényűvé. [4. kép]³⁹

A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke *megegyezési záradékkal* látta el a Zsinat által elfogadott törvényt. A megegyezési záradék a világi jogalkotásban az állami szervek egymás közötti hatalommegosztása elvének az érvényesülési garanciáját biztosítja, úgy, mint a törvényeknek a király általi szentesítése, vagy a köztársasági elnöknek a törvény aláírására és a kihirdetés elrendelésére vonatkozó joga, ami vétójogot jelent. Jogdogmatikai értelemben itt közös jogalkotási cselekménnyel állunk szemben, ugyanis a jogszabály hatálybalépéséhez szükséges megerősítési aktussal vált befejezetté a jogalkotás folyamata. Meglátásunk szerint ez a gyakorlat az 1947. évi XXXIII. törvény által hatályban tartott 1895. évi XLIII. törvénycikk 7-8. §-a által előírt, szervezeti és működési szabályzat állami (vallás- és közoktatásügyi miniszter általi) jóváhagyására vonatkozó szabálynak a kiterjesztő értelmezése volt.

A háború előtti joggyakorlat az volt, hogy a Zsinatot a Kormányzó engedélyével hívták össze, majd a Zsinat által elfogadott törvényt a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Kormányzó elé terjesztette, aki az egyházi törvényt jóváhagyta és megerősítette. A formula így nézett ki, egy példán keresztül bemutatva:

*„A magyarországi református egyháznak engedelmmel összehívott és 1939. évi március hó 1-én Budapesten megnyílt zsinata első ülészakájában alkotott, a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter útján elé terjesztett egyházi törvényt ezennel jóváhagyom és megerősítem. Kelt Budapesten, 1939. évi június hó 20. napján. (P. H.) HORTHY s. k. Dr. Hóman Bálint s. k.”*⁴⁰

38 1967. évi II. törvény 6. §.

39 1967. évi II. törvény 7. §.

40 Lásd pl. A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1939. évi március hó 1. napján megnyílt ötödik Budapesti Zsinat által alkotott I.-VI. törvénycikkek. A Magyarországi

Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke – egy példán keresztül bemutatva – a következő formulát alkalmazta:

„A Magyarországi Református Egyház 1967. évi I. törvénycikkét, minthogy az állam alkotmányával és törvényes jogszabályaival nem ellenkezik, megerősítem. Budapest, 1968. április 20. P. H. PRANTNER JÓZSEF s. k. államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke”.⁴¹ [5. kép]

Érdemes azonban egy pillantást vetni a VII. Zsinat első ülészakán, 1964-ben elfogadott I. és II. zsinati törvények megerősítő záradékára. Az I. törvényben egyesítették az Egyetemes Konvent és a Zsinat hatáskörét, a II. törvényben pedig hatályon kívül helyezték az „elavult”, javarészt háború előtti egyházi törvényeket. Ebben a záradékban az ÁEH elnöke arra hivatkozott, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról szóló 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet 1. §-a által biztosított hatáskörében erősíti meg az egyházi törvényt:

„A Magyarországi Református Egyház 1964. évi április hó 1. napján megnyílt VII. Budapesti Zsinat első budapesti ülészakának 1964. évi április hó 1. napján tartott ülésén alkotott s az Állami Egyházügyi Hivatalhoz beterjesztett 1964. évi II. egyházi törvénycikket az 1959. évi 25. sz. tvr. 1. § által biztosított hatáskörömben megerősítem. Budapest, 1964. június 6. (P. H.) Prantner József s.k. az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke”.⁴²

A megerősítési záradék – hasonlóan a főkegyúri joghoz – a háború előtti jogrendszerből, a pártállami hatalom érdekei számára átmentett jogintézmény volt. Elgondolkodtató, hogy míg a háború előtti közjogi rendszerben nem választották szét az államot és az egyházat, így a jogrendszerbe illeszthető volt az egyházi törvény megerősítésének az intézménye, addig az államszocializmusban – különösen az Alkotmány hatálybalépése után – nem volt közjogi alapja ennek a jogi aktusnak. Naivitás lenne azonban számon kérni a pártállamon a jogállami elveket, mert a rendszer lényegét éppen az adta, hogy a jog a politika eszköze volt. Az ÁEH elnökének az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet 1. §-ára való hivatkozása is azt mutatja, hogy azt az általános megfogalmazást, miszerint az ÁEH-t „az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére” kell felállítani, a politikai akarat töltötte meg tartalommal.⁴³ Az Állami Egyházügyi Hivatal

Református Egyház hivatalos kiadványa. Budapest, 1941.

41 A Magyarországi Református Egyház Törvénykönyve. Megjelent a *Református Egyház, a Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja* 1968. évi 7-8. számának mellékleteként.

42 *Református Egyház, a Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja*. 1964. augusztus. XVI. évfolyam 8. szám. 169-170.

43 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet 1. § (1) bekezdés.

elnöke részt vett a Zsinat ülésén, az ünnepélyes záróülés alkalmával beszédet is mondott. Jelenlétében történt az egyházi törvények – egyhangú – elfogadása. Prantner József méltatta a református egyház „történelmi önbírálatát”, az egyház munkáját a „párt vezette Hazafias Népfrontban”, az „egyház álláspontját a társadalmi haladás ügye” és a „szocializmus felépítése mellett”. A jogász végzettségű dr. Erdei Ferenc, aki egyszemélyben az záróülés elnöke és a Hazafias Népfront főtitkára is volt, kifejtette, hogy „az új törvényalkotás megfelel az egyház hitelveinek, ... kodifikálja a ténylegesen kialakult ... jó viszonyt” az egyház és az állam között. Szerinte az 1517-ben elkezdődött reformációnak „az 1917-es szocialista forradalommal van valami összehangzása”. Érdemes idézni még Bartha Tibor püspöknek a zsinati ülést záró gondolatait: „[é]s mert az evangéliumig visszanyúlhatott ez az egyházi nemzedék Isten kegyelméből, azért kodifikálhatta a Magyarországi Református Egyház jogalkotás-történetében először a szolgáló egyház életének és szolgálatának a törvényeit”.⁴⁴

2. Személyi kérdések, különös tekintettel a lelkeszi állás betöltésének „új rendjére” – avagy a „selejte munkaeórhálózat fokozatos kicserélése”

Az állam és az egyház kapcsolatának mindig meghatározó eleme volt a személyi kérdések ügye. A főkegyúri jog, a kegyuraság intézménye változó tartalommal, de 1990-ig de facto és de jure is jelent volt Magyarországon.

Az 1956 utáni megtorlás része volt, hogy 1957-ben, majd 1959-ben – de jure is – kiterjesztették, a ténylegesen már addig is gyakorolt, a protestáns egyházak vezető tisztségei betöltése tekintetében az előzetes állami hozzájárulás intézményét. Különösen a végrehajtási rendelet nyitott utat az erőteljes állami beavatkozásra. Könnyen belátható, hogy az államszocialista jogalkotás valamilyen formában leképeződik majd a lelkeszi állások betöltésére vonatkozó egyházi jogalkotásban is.⁴⁵

Az 1967. évi III. református törvény, amely az egyházi szolgákról és alkalmazásukról szól, mindezek hátterén különösen figyelemreméltó. A törvény 33. §-a mondja ki azt, hogy a lelkeszi állásban változás történhet áthelyezés útján is. Az áthelyezésre, kinevezésre vonatkozó szabály, ami az eredeti zsinatpresbiteri elv szerint kivétel a gyülekezet általi lelkeszválasztáshoz

44 *Református Egyház. A Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja.* 1967/12, 265-270.

45 Lásd KÖBEL Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005, 39-44; KÖBEL Szilvia: Szocialista főkegyúri jog. *Rubicon online plusz*, 2017/5. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/szocialista_fokegyuri_jog/ (2017. 11. 23.)

képest,⁴⁶ a pártállami hatalom számára a közvetett beavatkozás eszköze volt. Kováts J. István fentebb említett művében is elismeri adott esetben a külső beavatkozás létjogosultságát, azonban utal Kálvinra, miszerint a lelkipásztor választásába a gyülekezetek mellett azért tanácsos kívülállókat is bevonni, hogy a választás „tisztaságát és Isten akarata szerinti alakulását annál inkább biztosítsa”, majd hozzáteszi, hogy a „külső tényezők bevonása is csak testvéri ellenőrzés lehet, nem pedig hatalmaskodás”.⁴⁷

Az 1967. évi III. református törvény úgy fogalmazott, hogy ha „az egyházmegye elnöksége, ha akár személyes, közvetlen tapasztalatból, akár a kánoni látogatás jelentéséből úgy találja, hogy a lelkész jelenlegi állásán való további működése a *gyülekezeti közérdek* szempontjából hátrányos, köteles az áthelyezésre vonatkozó bírói eljárást megindítani. A bírói eljárást az egyházmegye elnöksége útján elrendelheti az egyházkerület elnöksége is”. Az áthelyezést a törvény értelmében a bíróság határozatban mondja ki.⁴⁸

A törvény az áthelyezés esetét további rendelkezéssel szigorította: „[a] bírói eljárás során az áthelyezés *egyházi közérdekből* kimondható akkor is, ha a bíróság nem állapítja meg sem a lelkész, sem a presbitérium, illetőleg az egyházközség hibáját. Ilyen esetben az egyházkerület viseli az eljárás és áthelyezés költségeit.

46 Kováts J. István a különböző református hitvallásokra utalva írja: „Mindezekből a hitvallásokból, egyházi törvényekből is kitűnik a református egyház ama tántoríthatatlan meggyőződése, hogy az egyház minden nagyfontosságú ügyének eldöntésénél: akár fontosabb határozatok hozataláról, akár lelkipásztorok választásáról van szó, semmi sem történhetik az egyháztagok tudta és hozzájárulása nélkül. A 'rólátok – nélkülületek' elv a református fölfogás számára merőben idegen és minden ilyen irányú törekvés számára kell is, hogy idegen maradjon, míg református alapon állónak vallja magát. Már csak azért is idegennek kell maradnia, mert tiszta református fölfogás szerint semmit sem szabad titokban csinálni, legkevésbé lelkipásztort egy gyülekezet nyakára küldeni.” (KOVÁTS J. i. m. 225.) Lásd még Kovács Albert művéből a következő idézetet: „A papválasztási szabályok mind a kilenc kerületben különbözők... Mindenikben egyező vonások a következők: 1. Lelkészválasztásnak csak vagy egészen új lelkészállomás felállítása esetében, vagy pedig akkor van helye, midőn a lelkészi hivatal önkéntes változás, véglemondás, egyházhatósági elmozdítás vagy halálozás következtében ürességbe jött. 2. A lelkészválasztás joga a szabályokban megszabott módon a gyülekezetet illeti. 9. Ha a választás szabályszerűen ment végbe, az esperes köteles azt megerősíteni s a megválasztottnak a hivatal elfoglalására az engedélyt (concessát) kiadni, ellenkező esetben azt megtagadja. ... 12. Bár a gyülekezetek maguk választják papjaikat, de nincs joguk azokat önhatalmúlag kitenni, hanem csak rendes per útján; a törvénykönyvben megnevezett hibák miatt az egyház legfőbb törvényszéke mondhatja ki a hivatalvesztést.” KOVÁCS ALBERT: *Egyházjogtan*. Budapest, Magyar Protestánségylet, 1878, 358-360.

47 KOVÁTS J. i. m. 223.

48 1967. évi III. törvény 33. § (1)-(4) bekezdések.

A jogerős határozatot minden esetben az egyházkerületi bíróság mondja ki. Ezért az ügyet a fellebbezési határidő lejártával hivatalból fel kell terjeszteni másodfokú elbírálásra az egyházkerületi bírósághoz”.⁴⁹ Továbbá: „[h]a a bírói eljárás során bármelyik fél terhére olyan cselekmények vagy mulasztások derülnének ki, amelyek a VI. törvénycikkben körülírt vétségek közé tartoznak, akkor fegyelmi eljárásnak van helye. Az így meginduló fegyelmi eljárás nem akadályozza meg az áthelyezés iránti eljárás lefolytatását. Az áthelyezést az egyházkerület elnöksége hajtja végre”.⁵⁰ [6-7. kép]

A Zsinat ülésén a vitában elhangzottak nyilvánvalóvá teszik, hogy a lelkészválasztás „új rendje” a gyülekezeti autonómia ellen fog hatni, sőt kifejezetten az önállóság visszaszorítása volt a cél. A törvényjavaslat előterjesztője, dr. Újzászy Kálmán a Zsinat ülésén hangsúlyozta, hogy a „lelkészválasztás új rendje” középpontjában a „szolgálat érdeke” és a „szociális szempontok” állnak. Kifejtette, hogy „egyetlen gyülekezetnek sem lehet magánügye, hogy hogyan oldja meg a lelkészválasztás kérdését, ezért részesednek benne a tervezet szerint a fokozatos egyházi hatóságok”. Dr. Tóth Endre a hozzászólásban úgy érvelt, hogy „a gyülekezetek független lelképásztorvlasztó joga annyira belegyökerezett a köztudatba, hogy mintha kezdettől fogva így lett volna”, holott szerinte ez csak 1907-től volt így, előtte is volt „a most felújított jelölő bizottság, sőt még dislocatio is”, azaz „az egyházmegyei gyűléseknek az a ténykedése, mellyel egy időben lelkészi hivatalokba elhelyezték a hely nélküli és helyüket változtatni óhajtó lelképásztorokat, sokszor azonban olyanokat is, akikről az egyházmegye állapította meg, hogy közérdekből van szükség az addigi egyházakból való távozásukra”. Dr. Jánossy Imre a vitában még azt is hozzátette, hogy a lelképásztor választás „régí rendje sok kárt okozott, mert olykor évtizedekre megosztotta a gyülekezeteket”, majd utalt arra is, hogy ezzel a törvényjavaslattal lényegében a Zsinat szentesíti a „már több, mint 15 éve” kialakult gyakorlatot.⁵¹

Nézzük meg, hogy mi is volt ez a gyakorlat. 1951-ben a budapesti kitelepítések során a lelkészeket, pl. Szabó Imrét és Dobos Károlyt, nem állami közigazgatási határozat útján telepítették ki, hanem az egyházi felettes bevonásával,

49 1967. évi III. törvény 34. §.

50 1967. évi III. törvény 35. § (1)-(2) bekezdések, 36.§.

51 *Református Egyház. A Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja.* 1967/11, 246.

áthelyezéssel.⁵² Idesorolhatjuk az 1956 utáni lemondatásokat, elbocsátásokat is.⁵³

1966-ban egy betánista református lelkész, Borbély Béla elhelyezéséről *egyházi koncepció*s per forgatókönyve olvasható az Állami Egyházügyi Hivatal iratai között. Idézünk az ÁEH munkatársai által az ÁEH elnöke számára készített feljegyzésből: „1966. május 13-án Borbély Béla betánista református lelkész elhelyezésének ügyében Nyíregyházán tárgyalást folytattunk a megyei szervek képviselőivel. ... Borbély Béla magatartása, reakciós beállítottsága mindenki előtt ismeretes. Nagyon kifinomult módszerekkel dolgozik, ezért nehéz bizonyítékot szolgáltatni. ... Ezért úgy egyházpolitikai, mint egyházi szempontból kívánatos Borbély Béla más területre való áthelyezése. Az ügy rendezésére legjobb megoldásnak Bartha püspök pozícióját tartottuk, melynek a lényege a következő: az egyházmegyei bíróság döntését az egyházkerületi bíróság nem hagyja jóvá, azzal, hogy az nem megfelelő minősítést kapott. Ezzel egyidőben az egyházkerületi bíróság új eljárást indít más indok alapján 'egyházkerületi érdekből'. Ezen eljárás az egyházi törvényeknek megfelel. Politikai szempontból ez a megoldás jónak látszik, mert: a) Borbély Bélát nem mint betánistát ítélik el, ezért a betánizmusnak nem nyílik lehetősége arra, hogy az ügyet saját céljára felhasználja; b) Borbély más területre való áthelyezésével kiszakad a számára kedvező környezetből. ... c) Anyagi helyzete, szociális körülményei a régihez hasonlóak lesznek (gyermekait tudja iskoláztatni), ezt sem tudják felhasználni; e) A fentieknél fogva Bartha püspök sem lesz kitéve nagy támadásnak. Ez egyházpolitikai szempontból is lényeges. A megyei szervek a fenti elgondolással egyetértenek, és maguk részéről a legmesszebbmenő támogatást ígérték. Budapest, 1966. május 16. Grnák Károly, Madai András”.⁵⁴

1967-ben állam elleni összeesküvés címén Batiz Dénes és társai ellen (Kovács Bálint, Dobos Károly lelkészek), a volt Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) tagok elleni állami bíróság előtti per befolyásolása *történt*.⁵⁵

52 Lásd KÖBEL Szilvia: *Egyházi szálak az 1951-1953 közötti budapesti kitelepítések egyes eseteiben*. In: GYARMATI György, PALASIK Mária (szerk.): A Nagy Testvér szatócsboltja: Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. 357 p. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára - L' Harmattan, 2012, 171-194.

53 Lásd ehhez Dr. HORVÁTH Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956-1957-es esztendő történetének kutatásához*. Budapest, Kálvin János Kiadó, 2007; Dr. HORVÁTH Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957-1958-as esztendő történetének kutatásához*. Budapest, Kálvin János Kiadó, 2008.

54 MNL OL XIX-A-21-d-0029-7/1966. számú irat.

55 ÁBTL 3.1.9. V-155460., V-155460/2, V-155460/3, V-155460/4, V-155460/5. Dr. Batiz

Bartha Tibor püspök a budapesti esperes választással kapcsolatban 1967-ben a következőket írta Prantner Józsefnek, az ÁEH elnökének: „[a] megválasztandó új esperesek, ha beváltják a hozzájuk fűzött reményeket, megnyerik majd azokat, akiket meg lehet nyerni, megtámadják azokat, akiket meg kell támadni, és vagy érvekkel meggyőzik, vagy az egyházi törvények erejével megfegyelmezik a tévúton járókat. Ugyancsak az ő feladatuk lesz majd a kontraszelekció révén Budapesten egybesereglett rendkívül selejtes munkaerőhálózat (lelkipásztorok, presbiterek) fokozatos kicserélése. Meggyőződésem szerint csak ilyen módon lehetséges organikusan és gyökeresen felszámolni a Budapesten kialakult gócot”.⁵⁶

1968 után azonban már az új református felekezeti törvény is még inkább alátámasztotta a személyi ügyekben történő hatalmi beavatkozást. Ennek kapcsán még a presbitériumok felülvizsgálatának szükségessége/elvárása is megfogalmazódott az állam részéről.⁵⁷

3. Szervezeti kérdések

A református egyház szervezeti felépítésére eleve hatással volt az, hogy 1950-51-ben a Magyar Dolgozók Pártja határozatot adott ki az egyházmegyei határoknak a közigazgatási határokhoz történő igazításáról, elsősorban a megyei egyházügyi titkárok munkájának megkönnyítése céljából. Ezzel egyidejűleg a párt a teológiák regionális összevonását is elrendelte.⁵⁸ Ezt a későbbiekben több olyan szervezeti intézkedés követte, amelynek háttérében az egyházpolitikai érdekek húzódtak meg. Idézünk egy példát:

1966-ban Prantner József, az ÁEH elnöke írta a Veszprém megyei egyházügyi titkárnak a Dunántúli Református Egyházkerület püspöki székhelyének Pápáról Veszprémbe történt áthelyezésével kapcsolatban: „[e]lőtte is ismeretes, hogy a Református Püspökség Veszprémbe helyezését azért támogattuk, mivel a reakciós katolikus befolyást akartuk ellensúlyozni”.⁵⁹ 1967 decemberében

Dénes és társai vizsgálati anyaga.; MNL OL XIX-A-21-a-10-3/1968. számú irat. Prantner József, az ÁEH elnöke írta Bartha Tibor református püspöknek: „Tisztelt Püspök Úr! Kovács Bálint és társai ügyében írt levelére közlöm, hogy az ügyben tárgyalást folytattam dr. Szakács Ödönnel, a Legfelsőbb Bíróság elnökével. Dr. Szakács Ödön ígéretet tett, hogy felhívja az illetékes bírósági tanácselnök figyelmét, hogy a döntésnél a Püspök Úr által is említett enyhítő körülményeket is vegye figyelembe. Budapest, 1968. május 22.”

56 MNL OL XIX-A-21-a-10-5/1967. számú irat.

57 MNL OL XIX-A-21-a-10-5/1967. számú irat.

58 Lásd KÖBEL Szilvia: „Oszd meg és uralkodj” 122.

59 MNL OL XIX-A-21-d-0029-6/1966. számú irat.

a Református Egyház (hivatalos lap) hasábjain közölték Dr. Bakos Lajos püspöki jelentését, amelyben a következő szavakkal köszönte meg a székhely áthelyezését: „[t]alán ebben az összefüggésben lesz helyénvaló, ha tisztelettel és szeretettel bejelentem a Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlésnek, hogy az egyházkerületi székhely Veszprémben leendő kiépítése, illetve létrehozása olyan mértékben haladt előre, hogy az egyházkerület és a veszprémi egyházközség között létrejött megállapodás értelmében a veszprémi egyházmegye esperese május 28-án beiktatható a püspök-lelkészi állásba, s ennek megfelelően én is beköltözhettem Veszprémbe. Felhasználom az alkalmat arra, hogy e helyen is hálás köszönetet mondjak mindazoknak – elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatalnak, Veszprém Megye és Veszprém város VB Vezetőségének azért a nagyértékű támogatásért, amellyel e tervünk megvalósításában segítségünkre voltak”.⁶⁰

Összegzés

Feltehetjük a kérdést, hogy a pártállamon számon kérhetőek-e a jogállami elvek. Részben igen, részben nem. Annyiban igen, hogy maga a rendszer azt próbálta elhíttetni magáról, hogy védi az alapjogokat (deklarációk, nemzetközi propaganda), annyiban viszont nem, hogy maga a rendszer lényege és a mélyrétegeiben zajló mechanizmusai messze állt a jogállamiságtól. Most, a jogállamból visszatekintve, úgy vélhetjük, hogy – az információs kárpótlás fontosságán túl – mindenképpen tanulságul szolgál, hogy a jogszabályok nem jelentettek valódi jogi garanciákat, nem biztosították a jogok érvényesülését.

Az államszocialista rendszer elterelte a saját törvénytelenégeiről, visszaélészerű gyakorlatáról a figyelmet azáltal, hogy ellenségképet állított fel. Miközben a propagandájában mélyen megvetette a háború előtti rendszert, a jogintézményeit – jól álcázva – átörököltette, és a hatalmi érdekei szolgálatába állította. Így lehetett az, hogy az egyházak vonatkozásában érvényesült – az elválasztás alkotmányos deklarációja ellenére – az állami felügyeleti jog, működött a főkegyúri jog, és a belső egyházi törvényhozás állami jóváhagyással vált érvényessé és hatályossá.

60 *Református Egyház. A Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja. 1967/12, 275.*

**A MAGYARORSZÁGI
REFORMÁTUS EGYHÁZ
TÖRVÉNYKÖNYVE**

**Elfogadta a VII. Budapesti Zsinat 1967-ben,
az első, alkotmányozó Debreceni Zsinat
400. jubileumi esztendejében**

1. kép

1967. ÉVI I. TÖRVÉNYCIKK

**A Magyarországi Református Egyházzól
és szolgálatáról**

2. kép

1967. ÉVI II. TÖRVÉNYCIKK

Az egyház alkotmányáról és kormányzatáról

3. §. (1) A Magyar Népköztársaság Alkotmánya kimondja az állam és az egyház szétválasztását. Érvényesül azonban az állami szuverenitásból származó és az Alkotmányon alapuló felügyeleti jog a törvényes jogszabályok megtartása felett.

(2) A Magyar Állam és a Magyarországi Református Egyház viszonyát a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyarországi Református Egyház között fennálló Egyezmény szabályozza.

(3) Ha az egyházi testületek az Alkotmányban és az Egyezményben biztosított vallásgyakorlat szabadságát saját eszközeikkel nem tudják biztosítani, az állami hatóságokhoz fordulhatnak segítségért.

3. kép

4. §. (1) A Magyarországi Református Egyháznak és testületeinek a Magyar Állam által az Egyezményben is elismert önkormányzati joguk van.

(2) A Magyarországi Református Egyház és önkormányzati jogú testületei jogi személyek.

5. §. A Magyarországi Református Egyház magát zsinat-presbiteri elvek szerint kormányozza.

6. §. Az egyházat illeti az egyházi törvényhozás joga. Az egyházi törvényt újabb egyházi törvény magyarázza, módosítja vagy törli el. Az egyházi törvény az állami törvények rendelkezéseivel nem állhat ellentétben. Az egyházi törvény az állam jóváhagyásával válik érvényessé.

7. §. Az egyházi testületeknek joguk van arra, hogy törvényes hatáskörükben az egyházi törvényeknek, a felsőbb egyházi testületek szabályrendeleteinek és az alsóbb egyházi testületek törvényes önkormányzati jogainak sérelme nélkül szabályrendeletet alkossanak. A szabályrendelet a felettes egyházi hatóságok jóváhagyásával válik kötelező erejűvé.

4. kép

A Magyarországi Református Egyház 1967. évi I. törvény-cikkét, minthogy az állam alkotmányával és törvényes jogszabályaival nem ellenkezik, megerősítem.

Budapest, 1968. április 20.

P. H.

PRANTNER JÓZSEF s. k.
államtitkár,
az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke

A magyarországi református egyháznak engedelmével összehívott és 1939. évi március hó 1-én Budapesten megnyílt zsinata első ülészakájában alkotott, a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter útján elem terjesztett egyházi törvényt ezennel jóváhagyom és megerősítem

Kelt Budapesten, 1939. évi június hó 30. napján.

(P. H.) *HORTHY s. k.*
DR. HOMAN BALINT s. k.

5. kép

1967. ÉVI III. TÖRVÉNYCIKK

Az egyházi szolgákról és alkalmazásukról

33. §. (1) A lelkészi állásban történhet változás áthelyezés útján is.

(2) Az egyházmegye elnöksége, ha akár személyes, közvetlen tapasztalatból, akár a kánoni látogatás jelentéséből úgy találja, hogy a lelkész jelenlegi állásán való további működése a gyülekezeti közérdek szempontjából hátrányos, köteles az áthelyezésre vonatkozó bírói eljárást megindítani. A bírói eljárást az egyházmegye elnöksége útján elrendelheti az egyházkerület elnöksége is.

(3) Az áthelyezést a bíróság határozatban mondja ki.

(4) A bíróság állapítja meg, hogy ki viseli az eljárás költségeit.

6. kép

34. §. A bírói eljárás során az áthelyezés egyházi közérdekből kimondható akkor is, ha a bíróság nem állapítja meg sem a lelkész, sem a presbitérium, illetőleg az egyházközség hibáját. Ilyen esetben az egyházkerület viseli az eljárás és áthelyezés költségeit. A jogerős határozatot minden esetben az egyházkerületi bíróság mondja ki. Ezért az ügyet a fellebbezési határidő lejártával hivatalból fel kell terjeszteni másodfokú elbírálásra az egyházkerületi bírósághoz.

35. §. (1) Ha a bírói eljárás során bármelyik fél terhére olyan cselekmények vagy mulasztások derülnének ki, amelyek a VI. törvénycikkben körülírt vétségek közé tartoznak, akkor fegyelmi eljárásnak van helye.

(2) Az így meginduló fegyelmi eljárás nem akadályozza meg az áthelyezés iránti eljárás lefolytatását.

36. §. Az áthelyezést az egyházkerület elnöksége hajtja végre.

7. kép